

MİLLİ KÜTÜPHANE 2727 NO'LU MECMUA'DA KAYITLI “ARUZ RİSÂLESİ” ÜZERİNE

Mustafa ALKAN*

ÖZET

Şiir, edebiyat içerisinde en önemli yeri teşkil eder. Şiir bilgisine sahip olmak, şiire dair terim ve kuralları bilmek, hem şair için hem de şiir okuyucusu için önemli bir husustur. Bu nedendir ki özellikle eğitim çağındaki çocukların yararlanacağı eserlerde, şiir üzerine bilgilere rastlamak mümkündür. Çocuklara dil ve edebiyat eğitimi vermek amacıyla hazırlanan bu eserlerde ayrıntılı bilgiler yerine onların işine yarayacağı kadar kısa bilgilerle yetinildiği görülmektedir.

Milli Kütüphane 2727 No'lu Mecmua¹, esasen ilköğretim çağındaki çocukların Arapça ve Farsça kelimelerle birlikte aruz kurallarını öğrenmeleri maksadıyla yazılmış manzum sözlüklerden üçünü ihtiva eden (Sübha-i Sıbyân², Tuhfe-i Şâhidî³, Tuhfe-i Vehbî⁴) bir manzum sözlük mecmuasıdır.⁵ Ancak bu mecmuada bu manzum

* MEB Şarkikaraağaç Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Isparta. El-mek: alkan.mustafa@hotmail.com

¹Mecmualar hakkında geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Günay Kut, “Mecmualar”, *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1986, s. 170; Orhan Şaik Gökyay, “Cönk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 73-75; Atabey Kılıç - Zehra Gümüş, “Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2095'te Kayıtlı Mevlevî Mecmuası Hakkında”, Atabey Kılıç, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 211.; Ali Canip Yöntem, “Edebî ve Tarihî Tedkiklere Yarayacak Eserlerden Bazı Mecmualara Dair”, *Hayat*, Numara 32, Temmuz 1927, s. 103-105; Mustafa Canpolat, Ömer Bin Mezid, *Mecmuatü'n-Nezâir*, Ankara 1982; Hüseyin Ayan, “Bir Nazire Mecmuası”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 7, İstanbul, 1991-92, s. 114; Mine Mengi, “Bir Şiir Mecmuası Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, C. 7, Ankara, 1997, s. 78; Yaşar Aydemir, “Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü”, *Bilgi*, S. 19, Ankara, 2001, s. 147-156; Yaşar Aydemir, “Şairlerin Edebî Kişiliğinin Tesbitinde Mecmuaların Rolü”, *Türk Kültürü*, S. 464, Ankara, 2001, s. 731-744; Yaşar Aydemir, “Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü Ve Karşılaşılan Problemler”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 10-12 Nisan 2006, *Bildiriler*, Kayseri 2007, s. 673-706 (www.turkishstudies.net / *Turkish Studies Dergisi*, S. 5, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 1, Yaz 2007, s. 122-137)

²Eserin metni için bk. Atabey Kılıç, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân -2- (Metin)”, *Turkish Studies*, S.1, Kış 2007, s. 29-71.

³Eserin metni için bk. Atabey Kılıç, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies*, S.6, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 2, Güz 2007, s. 516-548.

⁴Eserin metni için bk. Atabey Kılıç, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)”, *Turkish Studies*, S. 4, Bahar 2007, s. 410-475.

⁵Manzum sözlükler hakkında geniş bilgi için bk. Ali Alparslan, “Manzum Lûgatler ve Tuhfe-i Vehbî'nin Alfabetik Tertibi”, (Mezuniyet Tezi), İstanbul 1946-1947; Turgut Karabey-Numan Külekçi, *Sünbülzâde Vehbî, Tuhfe (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, Erzurum 1990; Adnan Karaismailoğlu, “Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzî”, *Millî Kültür*, S. 74, Temmuz 1990, s. 60-61; Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Feriştioğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1993; Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1993; Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996; Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Manzûme-i Keskin”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 12-13 Nisan 2001, *Bildiriler*, C. 1, Kayseri 2001, s. 441-447; Atabey Kılıç, *Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Laçın Yay., Kayseri 2001; Atabey Kılıç, “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma

sözlüklerin dışında başka küçük eserler de vardır ki bunlardan biri de “Aruz Risalesi”dir.

Bilindiği üzere risaleler, herhangi bir konuda yazılmış olan kısa metinlerdir. Bu risale de aruz ölçüsü, Klasik Türk Edebiyatı nazım şekilleri ve türleri ayrıca söz sanatları üzerine bilgiler veren ve bunları örneklendiren kısa bir eserdir. Bu eserde bilinen birtakım edebî bilgilerin yanı sıra bazı edebiyat terimlerinin, bugün bilinenden farklı şekilde anlatıldığı görülmektedir. Risale bu nedenle önem arz etmektedir.

Mecmuaların çoğunlukla bir bütün halinde kitaplaştırılmadığı düşünüldüğünde mecmualar içerisindeki bu tür küçük metinlerin ilim dünyasına takdimi daha çok makaleler aracılığıyla olmaktadır. İşte bu çalışma da adı geçen risale metninin incelenip transkribe edilmesini ve bu şekilde araştırmacıların istifadesine sunulmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aruz, risale, mecmua, beyt, kafiye, mısra.

ON THE PROSODY PAMPHLET REGISTERED IN THE PERIODICAL NO 2727 IN THE NATIONAL LIBRARY

ABSTRACT

Poetry takes the most important place in literature. It is very important both for the poet and the poetry reader to have the knowledge of poetry and know the poetical terms and rules. That's why, especially in the books for school children, it is possible to come across information on poetry. However, in these books which are written to give language and literature education to children, it is observed that instead of giving detailed information, short and practical information is preferred.

The periodical number 2727 in the National Library is also a verse dictionary periodical including 3 of the verse dictionaries (Sübha-i

Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân”, *Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 6-7 Mayıs 2005, Urfa, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, (Yayına Hazırlayanlar: Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M.Emin Karahan) Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Şanlıurfa 2006, s. 186-189. Atabey Kılıç, “Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 977’de Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmuası Hakkında”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007 Erzurum. (yayımları: Atabey Kılıç, *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 241-251.); Atabey Kılıç, “Mevlânâ Müzesi Kitaplığı 4026’da Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmuası Hakkında”, *Mevlânâ, Mesnevî, Mevlevîhaneler Sempozyumu*, 30 Eylül-01 Ekim 2006, Manisa. (yayımları: Atabey Kılıç, *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 234-240); Mehmet Kırbıyık, “Miftâh-ı Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2002, s. 184-200; Mehmet Kırbıyık, *Yûsuf Hâlis- Miftâh-ı Lisân Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük*, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2007; Necmettin Yurtseven, *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî’nin Nuhbe’si*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003; Ahmet Kartal, *Tuhfe-i Remzî*, Ankara 2003; Mehmet Dursun Erdem, “Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Lugât-ı Sıbyân Yazması”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, Yıl 9, S.104-105, Ağustos-Eylül 2005, s. 178-189; Abdülkerim Gülhan, “Manzum Sözlük Nazmü’l-Leâl’in Dil ve Üslûp Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Celal Bayar Üniversitesi “II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî) written for the primary school children to teach them the prosodic rules together with the Arabic and Persian words. However, in this periodical, there are short literary works apart from these verse dictionaries. One of these works is the "Prosody Pamphlet".

As it is known, pamphlets are short texts written on any subject. This pamphlet is, too, a short literary work giving information about the measure of prosody, Classical Turkish Literature verse forms and types together with figures of speech. It also exemplifies them. In this literary work, it is observed that, besides some known literary information, some literary terms are explained in a different way that we are not familiar with. Therefore, this pamphlet is of great importance.

When it is considered that periodicals are not mostly compiled as books, the introduction of this type of short texts in the periodicals to the world of science can be possible by means of articles. Thus, this study aims at examining and transcribing the aforementioned pamphlet text so that researchers can benefit from it.

Key Words: Prosody, pamphlet, periodical, couplet, rhyme, line.

Edebiyat sanatında şiir bu sanatın en önemli yanını teşkil eder. Şiir sanatı üzerine yüzyıllar boyunca çok çeşitli eserler yazılmıştır. Şiir bilgisine sahip olmak, şiire dair terim ve kuralları bilmek, hem şair için hem de şiir okuyucusu için önemli bir husustur. Bu nedendir ki özellikle eğitim çağındaki çocukların yararlanacağı eserlerde, şiir üzerine bilgilere rastlamak mümkündür. Bu tür bilgilerin yer aldığı eserler arasında mecmuaları da sayabiliriz.

Mecmua, içerisinde seçme yazıların bulunduğu elyazması eserlerdir. Şekil yönünden bir defterden ibarettirler. Mecmualar bir çeşit antolojik eserlerdir; çoğunlukla da yazıldıkları tarih ve yazarları belli değildir.

Mecmuaların konuları daha çok edebiyatla ilgilidir. Ancak fıkıh, kelim gibi dini ilimler; simya, reml, sihir, falcılık gibi eski batıl ilimler; musiki, hat gibi sanat dalları v.s. üzerine derlenmiş mecmualar da vardır.⁶

Milli Kütüphane 2727 No'lu Mecmua, esasen ilköğretim çağındaki çocukların Arapça ve Farsça kelimelerle birlikte aruz kurallarını öğrenmeleri amacıyla yazılmış manzum sözlüklerden üçünü ihtiva eden (Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî) bir manzum sözlük mecmuasıdır. Ancak mecmuada bundan başka küçük eserler de mevcut olup bunlardan birisi de 88b-95b varakları arasındaki "Aruz Risalesi"dir.

Risale herhangi bir konuda yazılmış kısa eserdir. Burada bahsedilen risale de aruz vezni ve nazım bilgileri üzerinedir.

Bu risale besmele, hamdele ve salvele ile başlamakta ve risalenin muhtasar olarak (kısaca) aruz hakkında olacağı ifade edilmektedir. Metinde aruz "mîzân-ı şi'r" (şiir ölçüsü) olarak tarif edilmiştir.

⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 361.

Eseri özetle aruz ve şiir terimlerinin anlatımı olarak görmek mümkündür. İlk olarak aruz hakkında bilgi verilmiş daha sonra da şiirle ilgili terim ve kavramlar anlatılmıştır. Eserde aruzla birlikte sırasıyla “şiir, mısra, beyit, mesnevi, bahr, rubâî, kıta, murabba, kasîde, gazel, matla, tâc beyit, kafiye, redif, iham, medh, hiciv, mersiye, terceme, nazîre, nakîza, tercî, musammat, muvaşşah, müstezad, lugaz, muamma, teşbihât, tecnîsât, tarsî, mablûb, tezat, iştikak, isca kavramları anlatılmaktadır.

Biz bu metni;

- 1) Aruz,
- 2) Şiir Terim ve Kavramları,
 - a) Şiir, mısra, beyit, bahr, kafiye, redif, terceme kavramları,
 - b) Nazım şekilleri,
 - c) Nazım türleri,
 - ç) Söz sanatları

başlıkları altında incelemeyi uygun bulduk.

1) Aruz:

Bu bölümde aruz ölçüsünden bahsedilmektedir. Aruz ölçüsünün sekiz rükün, 2 kısım ve 16 bahir olduğu ancak daha sonra bunun üzerine üç bahr daha eklenerek bahir sayısının 19'a yükseldiği ifade edilmektedir.

Bahsi geçen “iki kısım” tef'ileleri oluşturan kelimelerdeki harf sayısıdır ve bunlar “humâsî” ve “sübâî” kısımlarıdır. “Humâsî” beş harften oluşanlar; “sübâî” yedi harften oluşanlardır. Buna göre “fe'ülün” tef'ilesi “humâsî”; “müste'fîlün” tef'ilesi “sübâî”dir.

Sekiz rükün; iki adet humasî rükün olan “Fe'ülün, fâ'ilün” ve altı adet subâî rükün olan “Mefâ'ilün, müfâ'iletün, müste'fîlün, mütefâ'ilün, fâ'ilâtün, mef'ûlât” rükünleridir. Bahirler bu sekiz rükünden meydana gelmektedir.

On altı bahir ise;

- 1) Hezec-i Sâlim - “Mefâ'ilün 4”
- 2) Recez - “Müste'fîlün 4”
- 3) Remel - “Fâ'ilâtün 4”
- 4) Muzâri' - “Mefâ'ilün fâ'ilâtü mefâ'ilün fâ'ilât”
- 5) Münserih - “Müfte'ilün fâ'ilün 2”
- 6) Serî' - “Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilât”
- 7) Müte'karib - “Fe'ülün 4”
- 8) Haff - “Fâ'ilâtün müste'fîlün fâ'ilâtün müste'fîlün”
- 9) Müctes - “Müste'fîlün fâ'ilâtün müste'fîlün fâ'ilâtün”

Turkish Studies

- 10) Tavîl – “Fe‘ülün mefâ‘ilün fe‘ülün mefâ‘ilün”
- 11) Medîd – “Fâ‘ilâtün fâ‘ilün fâ‘ilâtün fâ‘ilün”
- 12) Basîṭ – “Müstef‘ilün fâ‘ilün müstef‘ilün fâ‘ilün”
- 13) Kâmil – “Mütefâ‘ilün 4”
- 14) Vâfir: “Müfâ‘aletün 4”
- 15) Muḳteżab – “Mef‘ülâtü müstef‘ilün mef‘ülâtü müstef‘ilün”
- 16) Mütedârik – “Fâ‘ilün 4”

bahirleridir. Bu on altı bahir Arap aruzunda kullanılan temel bahirler olup on beşi İmam Halil; mütedârik bahri de Ahfeş El-Evsat tarafından düzenlenmiştir.⁷ Sonradan eklenen üç bahir ise:

- 17) Cedîd – “Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün müstef‘ilün”
- 18) Müşâkil – “Fâ‘ilâtü mefâ‘ilün mefâ‘il”
- 19) Ḳarîb – “Mefâ‘ilü mefâ‘ilün fâ‘ilât”

bahirleri olup temel 16 bahirden sonra üç bahir daha ilave edildiğinde bahir sayısı 19'a çıkmaktadır. Bu ilave bahirlerin üçü de İran aruzunda bulunmuş ve kullanılmış olup Türk şiirinde hiç kullanılmamıştır.⁸ İlave edilen bahirlere “buhûr-ı muhtessa” denilmektedir.⁹

Metinde aruz bahirlerinin adlandırılma sebepleri de ifade edilmektedir: Misal olarak hezec-i sâlim bahrine niçin bu ad verildiği “**Hezec-i Sâlim - “Mefâ‘ilün 4”**”: Hezec, terennüm ile hoş gelen âvâza dirler. Bu bahra “hezec” dirler; ‘Arablar bunuñla terennüm itdükleriçün.” ibaresi ile anlatılmaktadır. Ancak bununla beraber “hafif, müşâkil ve karîb” bahirlerinin niçin böyle adlandırıldığı ifade edilmemiştir.

Metinde ayrıca “tef‘ile” de denilen cüzlerin “sebeb, veted ve fâsıla”lardan meydana geldikleri ifade edilmektedir. “Sebeb”, “veted” ve “fâsıla”, kelimelerin, harf sayısına, bu harflerin harekeli ve sakin oluşlarına göre aldıkları adlardır. Yazar bunları örnek olarak verdiği Arapça ve Farsça kelimelerle anlatmaktadır. Sebeb, veted ve fâsıllara misal olarak verdiği kelimelerin akılda kolay tutulması için bunları Arapça ve Farsça mısralarla ifade etmektedir: Arapça mısra “Lem era ‘alâ ra’si cebelin semeketin.”; Farsça mısra ise “Der-ğam-ı ‘ışk tûvem biniger bi-keremet.” ifadeleridir. Bu yöntem hatırdı tutmayı kolaylaştıran ve bugün dahi sıkça kullanılan bir yöntemdir.

2) Şiir Terim ve Kavramları:

Eserde aruz ölçüsü anlatıldıktan sonra şiirle ilgili olarak sırasıyla; şiir, mısra, beyit, mesnevi, bahr, rubâî, kıta, murabba, kasîde, gazel, matla, tâc beyit, kafîye, redif, îhâm, medh, hicv, merşiye, terceme, nazîre, nakîza, tercî, musammat, muvaşşah ve mütezâd kavramları bazıları hem sözlük anlamlarıyla birlikte bazıları da doğrudan açıklanarak anlatılmaktadır. Eserde; şiir, mısra, beyit, bahr, îhâm, tercî, muvaşşah tecnisât, tarsî kavramlarının sözlük anlamları verilmiş diğerlerinin verilmemiştir. Bu bölümlerde anlatılanları;

⁷ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yayınları, İstanbul Ekim 1994, 1.Baskı, s.121.

⁸ a.g.e, s.141.

⁹ a.g.e, s.123.

- a) “Şiir, mısra, beyit, bahr, kafiye, redif, terceme” kavramları,
 b) Nazım şekilleri,
 c) Nazım türleri,
 ç) Söz sanatları olarak gruplandırmak mümkündür.

a) “Şiir, Mısra, Beyit, Bahr, Kafiye, Redif, Terceme” Kavramları:

Eserde şiirin sözlük anlamı “bilmek” olarak ifade edildikten sonra ıstılâhî anlamıyla “kelâm-ı mevzûn” yani “vezinli söz” olarak tarif edilmekte ve daha fazla açıklama yapılmamaktadır. Şiirin bu kadar kısa olarak tanımı belki eserin bir özet mahiyetinde (muhtasar) olması açısından normaldir.

Şiir kavramını tarif etmenin güç olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu tarifte şiirin sadece vezin yönü üzerinde durulmuş, ancak şiirin esasını teşkil ettiğini düşündüğümüz “anlam” boyutuna yer verilmemiştir.

Şiiri tarif etmeye çalışan pek çok kişi veznin yanı sıra kafiye ve anlamı da tarifinin içerisine almaktadır. Ferit Devellioğlu, sözlüğünde¹⁰ şiiri, “*edebî değeri olan nazımlı ve kafiyeli söz*” olarak tarif etmekte ve hem kafiye hem de edebîlik üzerinde durmaktadır.

Cevdet Kudret ise şiirle hemen hemen birlikte kullanılan “nazım” kavramını tarif ederken “*ölçek (vezin), ayak (kafiye) gibi bağlarla bağlı olan bir anlatım yoludur.*”¹¹ demektedir ve o da anlam boyutuna değinmemektedir.

Mehmet Çavuşoğlu ise şiirde anlamın yerini, şu ifadelerle güzel bir şekilde anlatmaktadır: “...Bunlara göre “*şiir*” kelimesi “*şuur*” ile aynı köktendir. “*bilmek ve bir mânâyı kavramak*” anlamındadır; hiç düşünmeden, önce kurup kararlaştırmadan söylenen sözdür... Anlam konusundaki farklılıklara rağmen herkesin katıldığı görüş, şiirin en küçük biriminin kafiyeli ve vezinli iki mısradan ibaret olmasıdır. Buna beyt (Türkçe’deki söylenişle “beyit”) denilir. Beyt ise ev demektir. Bir evin o adı alması için içinde insan olması gerekiyorsa, beytin içinde de mânâ bulunmalıdır.”¹² Görülüyor ki şiirde anlam, evin içindeki insan kadar önemlidir. Bu nedenle de şiir bahsinde anlamdan da bahsedilmeli kanısındayız. Bu hususta İskender Pala da şiirde anlamın olması gerektiğini ifade etmektedir.¹³

Eserde mısra, beyit ve bahr kavramları hem sözlük hem terim anlamlarıyla ifade edilmekte; kafiye, redif ve terceme ise ıstılâhî olarak tarif edilmektedir.

b) Nazım Şekilleri:

Metinde nazım şekillerinden mesnevi, rubâî, kıta, murabba, kasîde (kaside ile ilgili olarak tâc beyit), gazel (gazelle ilgili olarak matla), tercî musammat ve müstezâd anlatılmaktadır.

¹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006 (23.Baskı), s. 999.

¹¹ Cevdet Kudret, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1980, c.I,s.35

¹² Mehmed Çavuşoğlu, “Divan Şiiri”, *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı 2-Divan Şiiri)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, sayı: 415-416-417, s.2.

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 515.

Nazım şekillerinin tariflerinde daha çok mısra ve uyak üzerinde durulmuş, nazım şekilleri mısra sayısı ve bunların uyaklanışından hareketle tarif edilmişlerdir. Misâlen mesnevi hakkında sadece mısralarının kafiyeli olması üzerinde durulmuş ve kullanılan aruz kalıpları, mesnevinin uzunluğu ya da konusu hakkında bilgi verilmemiştir. Yine rubâî de "dört mısra olup üçünün kafiyeli olduğu" şeklinde tarif edilmiştir.

Rubâide üç mısranın kafiyeli olduğu ifade edildiğinde hangi mısranın serbest olduğu söylenmemiştir.

Rubâilerde bir, iki ve dördüncü mısralar uyaklı; üçüncü mısra serbesttir. Yani kafiye düzeni "aaxa" şeklindedir. Bununla beraber "xaxa" şeklinde kafiyelenen rubâiler olduğu gibi "rubâî-i musarrâ" ya da "terâne" adı verilen dört mısrası da kafiyeli rubâiler de vardır.¹⁴

Metinde kıt'anın "iki beyitten dokuz beyte kadar olabileceği ve mısralarında kafiye olmaması gerektiği" ifade edilmektedir. Kıt'alar iki beyitten oluşabileceği konusunda herhangi bir görüş farkı yoktur. Ancak metinde kıt'alar dokuz beyitle sınırlandırılmıştır. İpekten'in görüşüne göre ise kıt'alar on beyitten de oluşabilmektedir. Hatta on beş beyitten otuz-kırk beyte kadar olan kıt'alar da vardır.¹⁵ Cevdet Kudret ise kıt'ayı "En az iki, en çok on iki beyit olur." diyerek on iki beyitle sınırlandırmaktadır.¹⁶

Genel kaniya göre iki beyitten oluşan kıt'alara sadece "kıt'a" tabiri kullanılmakta ve herhangi bir sayı belirtilmeksizin ikiden fazla olan bütün kıt'alara "kıt'a-i kebîre" denilmektedir. Bu kıt'alardaki beyit sayısı konusuna kapsamlı bir çözüm yolu olsa gerek.¹⁷

Yine metinde kıt'aların kafiyesiz olduğu ifade edilmesine rağmen nazım şekilleri konusunda bilgi veren birçok kitapta kıtaların "xaxa" şeklinde kafiyelendiği yani bir ve üçüncü dizelerin serbest; iki ve dördüncü dizelerin kendi aralarında kafiyeli olduğu anlatılmaktadır. Bu tür kitaplarda kıt'anın gazele benzerliği üzerinde durulup matla ve mahlas beytinin olmaması ile gazelden daha uzun olabileceği ifade edilmektedir. Bununla beraber uzun kıt'alarda şairlerin mahlas kullandıkları görülmektedir.¹⁸

Metinde murabba'nın sözlük anlamı verilip ıstılahî olarak tarifi yapılmaktadır. Muhammes, müseddes ve diğerlerinin de murabba'ya kıyasla bilinebileceği ifade edilmektedir.

Kaside için ise "dokuz beyitten fazla ve aynı kafiye üzerinde olma" özelliğini söylemek yeterli görülmüştür. Kasidenin beyit sayısını İpekten dokuz ile yüz arasında sınırlarken Cem Dilçin kasidenin otuz bir ile doksan dokuz beyit arasında olması gerektiğini söylemekte ancak otuz bir beyitten daha az kasidelerin de olduğunu ifade etmektedir.

Metinde dikkati çeken bir husus "tâc beyt" in tarifidir. Tâc beyt, şairin mahlası söylendikten sonra gelen beyit olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık birçok eserde tâc beyt şairin

¹⁴ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yayınları, İstanbul Ekim 1994, 1.Baskı, s.65.

¹⁵ a.g.e, s.42.

¹⁶ Cevdet Kudret, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1980, c.I, s.354

¹⁷ Halil Erdoğan Cengiz, , "Divan Şiiri", *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı 2-Divan Şiiri)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, sayı: 415-416-417, s.412.; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.203.

¹⁸ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yayınları, İstanbul Ekim 1994, 1.Baskı, s.42; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.202.

mahlasının geçtiği beyit olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Bu metinle dipnotta ifade edilen eserler arasındaki önemli bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gazel hususunda gazelde medh olması gerektiği ifade edilmiştir. Burada medhden kasıt sevgiliyi ve şarabı övmektir, kasidelerde olduğu gibi bir medh değildir.

Metinde “musammat”, bir beytin dört mısra hâline getirilip ilk üç mısranın kendi arasında kafiyeli olup dördüncüde asıl kafiye mısrasının yer aldığı bir nazım şekli olarak tarif edilmiştir. Yukarıda adları geçen eserlerde ise musammatlar bu tarz kafiyelenen birden fazla nazım şeklinin genel adı olarak yer almaktadır. Bu eserlerde musammatlar başlığı altında “murabba”, “muhammes”, “şarkı”... gibi nazım şekilleri anlatılmaktadır.

c) Nazım Türleri:

Metinde nazım türlerinden; medh, hiciv, mersiye, nazîre, nakîza konuları anlatılmaktadır. Bu türlerin anlatımında kısa tariflerle yetinilmiştir.

ç) Söz Sanatları:

Metinde söz sanatlarından iham, muvaşşah, lugaz, muammâ, teşbih, tecnis, tarsî, mablûb, tezat, iştikak, seci sanatlarının bazılarından sadece tariflerle bazılarından da hem tarif hem de örneklerle söz edilmektedir. Bu başlıklar altında verilen örneklerde Arapça ve Farsça beyitler ile ayet ve hadisler dikkati çekmektedir.

Belki bir sanat olarak düşünülebilecek muvaşşah bahsinde “Lugâtda müzeyyene dirler iştilâhda şol şi‘re dirler ki bir beytiñ yâ bir mısrâ‘ınıñ evvelinden ortasından bir harf alıcak bir âdem adı çıka.” denilerek muvaşşah tarif edilmektedir. Bu sanatın dipnotlarda adı geçen eserlerde ve yine Numan Külekçi’nin “Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar” adlı eserinde yer almadığını görmekteyiz.

“Teşbihât” ifadesi ile eski şiirimizde yapılan benzetmelerde hangi benzetme unsuru ile neyin kastedildiği anlatılmaktadır. Misâlen “Ay u gün ve şems ü nûr ve gül ü lâle ve semen ü ergavân zıkr ideler maħbûbuñ yüzi murâd ola.” denilerek sevgilinin yüzünün hangi varlıklara benzetildiği anlatılmıştır.

Muammâ konusunda da muamma ile birlikte, sorulan bir muammanın nasıl bilinebileceği de ifade edilmektedir.

Hulasa bu eser, aruz ve nazım bilgisi üzerine, genel itibariyle bilinen kavramları anlatmasına rağmen, içerisinde mevcut olan bazı bilgilerin genel geçer bilgilerimize bakışı farklılaştıracağı söylenebilir. O nedenle bazı hususlardaki bu farklı bilgiler ışığında çeşitli konuları yeniden değerlendirmek gerekecektir. Kısaca tanıtmaya ve incelemeye çalıştığımız Milli Kütüphane 2727 numarada kayıtlı mecmuada yer alan bu risalenin metnini ve dipnotlar hâlinde derkenârını ilim dünyasının istifadesine sunuyoruz.

¹⁹ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, s.123; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, s.28; Çavuşoğlu, *Türk Dili Divan Şiiri Özel Sayısı*, s.22; Kılıç, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, s.208; Kudret, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, c.I, s.347.

METİN

[88b] Bismillahir-raḥmānir-raḥīm

elḥamdülillāhi rabbil-‘ālemīn. veş-şalātü ves-selāmü ‘alā seyyidinā Muḥammedin ve ālihi ve şaḥbihī ecma‘īn. ammā ba‘d bu risāle-i muḥtaşar ‘arüz beyānındadır. ‘arüz²⁰ burada mizān-ı şî‘re dirler aşlı sekiz rükündür. ol daḥı iki kısım üzredür biri ḥumāsī ve biri sübā‘īdür. ḥumāsī oldur ki anuñ rükni beş ḥarf üzerine ola ol daḥı ikidür *fe‘ülün fā‘ilün* gibi. *sübā‘ī* oldur ki anuñ rükni yedi ḥarf üzerine ola bu daḥı altıdur *mefā‘ilün mufā‘aletün müstef‘ilün mütefā‘ilün fā‘ilātün mef‘ulāt* bu sekiz rükünden on altı baḥr çıkar **hezec-i sālim - mefā‘ilün 4** hezec terennüm ile hoş gelen āvāza dirler. bu baḥra *hezec* dirler ‘Arablar bunuñla terennüm itdükleriçün. **recez - müstef‘ilün 4** buña ‘illet çok ilḥaḳ olduğıçün *recez* dirler. **remel - fā‘ilātün 4** bu baḥra *remel* dirler iki sebab-i ḥaffif ortasında birine mecmū‘ қоşulup yilmek bulunduğıçün. **muzāri‘ mefā‘ilün fā‘ilātü mefā‘ilün fā‘ilāt** muzāri‘ müşābih dimekdür bu baḥra *muzāri‘* dirler müşābih olduğıçün. **münserih - müfte‘ilün fā‘ilün 2** münserih aḳıcı ma‘nāsınadır [89a] bu baḥra *münserih* didiler cārī olduğıçün. **seri‘ - müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilāt** seri‘ ivici ma‘nāsınadır lafz-ı seri‘ fa‘il be-ma‘nā el-fā‘ildür bu baḥra *seri‘* dirler lafzında sür‘at olduğıçün. **mütekarib - fe‘ülün 4** mütekarib ism-i fa‘il şığası üzre yaklaşıcı ma‘nāsınadır bu baḥra *mütekarib* didiler elfāzda tekarüb olduğıçün. **ḥaffif - fā‘ilātün müstef‘ilün fā‘ilātün müstef‘ilün** bu baḥra *ḥaffif* didikleri iştihāhdur. **müctes - müstef‘ilün fā‘ilātün müstef‘ilün fā‘ilātün** müctes ism-i mef‘ul şığası üzre *kesilmiş* ma‘nāsınadır bu baḥra *müctes* didiler āḥırki cüz-i ğayr olduğıçün. **ḳavil - fe‘ülün mefā‘ilün fe‘ülün mefā‘ilün** ḳavil fe‘il be-ma‘nā el-mef‘üldür bu baḥra *ḳavil* didiler uzun olduğıçün. **medid - fā‘ilātün fā‘ilün fā‘ilātün fā‘ilün** medid fa‘il be-ma‘nā el-mef‘üldür bu baḥra *medid* didiler şadıri çekildüğüçün. **basit - müstef‘ilün fā‘ilün müstef‘ilün fā‘ilün** basit fa‘il be-ma‘nā el-mef‘üldür. bu baḥra *basit* didiler sebab-i ḥaffifler basit olunduğıçün. **kāmil - mütefā‘ilün 4** bu baḥra *kāmil* didiler ḍarb cihetinden yā ḥareke cihetinden kāmil olduğıçün. [89b] **vāfir mufā‘aletün 4** bu baḥra *vāfir* didiler ḥarfleriniñ ḥareketi vāfir olduğıçün. **muḳteżab - mef‘ulātü müstef‘ilün mef‘ulātü müstef‘ilün** muḳteżab ism-i mef‘ul şığası üzre fikr olunmuş ma‘nāsına bu baḥra *muḳteżab* didiler eczāsında intizām bulunduğıçün. **Mütedārik - fā‘ilün 4** mütedārik ism-i fa‘il şığası üzre *yetişici* ma‘nāsına bu baḥra *mütedārik* didiler yitik elfāzı biri birine ilḥaḳ olduğıçün ve bu on altı buḥuruñ fūrū‘ı çokdur ba‘zılar bu üç baḥrı daḥı aşla ilḥaḳ iderler on toḳuz olur. **cedid - fā‘ilātün fā‘ilātün müstef‘ilün** aşl-ı buḥūr on altı olup bu şoñra olmağıla *cedid* didiler. **müşakil - fā‘ilātü mefā‘ilün mefā‘il.** **ḳarib - mefā‘ilü mefā‘ilün fā‘ilāt** ve hem şöyle ma‘lüm ola ki bu eczā‘ terkib olunur sebabden ve vetedden ve fāşıladan ve **sebeb** iki nev‘dür biri **sebeb-i ḥaffif**dür ve biri **sebeb-i şaḳıldür** **sebeb-i ḥaffif** iki ḥarfdür evvelki müteḥarrik ikinci sākin mişl-i *lem* ve *der.* ve **sebeb-i şaḳil** iki ḥarfdür ikisi bile müteḥarrik mişl-i *ere* ve *game.* ve **veted** daḥı iki nev‘dür biri **veted-i mecmū‘** ve biri **veted-i mefrūḳdur.** **veted-i mecmū‘** üç ḥarfdür ikisi müteḥarrik üçüncü sākin misl-i *alā* ve *tüvem.* **veted-i mefrūḳ** daḥı üç ḥarfdür evveli ve āḥır [90a]²¹ müteḥarrik ortası sākin

²⁰ El-‘arüz mizānuş-şî‘r

Vel-‘arüz luġatiz-zuhūr

Vel-keşfi vel-‘arüzil-Mekketi ve Medīneti li-zuhūrihimā ve l-‘arüzin-nāḥiyeti ve l-ġanemu ve n-nāḳitu elleti lem tüzellilü. (...)

²¹ Ḳāle vādī‘u fenni l-‘arūzi İmāmul-Ḥalilü Raḥimallāhu Te‘ālā (...)

men	yef	bimā	ḳāle	ruff‘at
Sebeb-i ḥaffif	Sebeb-i şaḳil	Veted-i mecmū‘	Veted-i mefrūḳ	Fāşıla-i şuġrā

eracetüh.

Turkish Studies

mişl-i *re'sin* ve *ışkın*. **fāşıla** dağı iki nevdür biri **fāşıla-i şuğrā** dört harfdür üçü müteharrik birisi sākin mişl-i *cebellin* ve *biniger*. ve biri **fāşıla-i kübrā** beş harfdür dördü müteharrik biri sākin mişl-i *semeketin* ve *bi-keremet*. cem'an biri 'Arabî mışrā' olur *lem ere 'alā-re'si cebelin semeketin*. biri Fārsî mışrā' olur *der-ğam-ı ışk tūvem biniger bi-keremet*. **şîr** lûgatde bilmekdür ve ıstılâhda kelâm-ı mevzūna dirler. **mişrā'** lûgatde kapu kanadına dirler ve ıstılâhda her beytiñ her mışfına dirler ve ol mışrā' ki anda kâfiye olmaya aña **haşitî**²² dirler. **beyt** lûgatde eve dirler ıstılâhda iki mışrā'a dirler ki hem kâfiyeleri muvâfiğ olsun gerek olmasın. **meşnevî** şol beytlerdür ki her mışrā'da kâfiye ola. **baħr** lûgatde deñize dirler ıstılâhda şîriñ vezni olan lafızlara dirler ki 'arūzda beyān olınur uşulî on toğuz baħrdur. **rubā'î** dört mışrā'a dirler ki her mışrā'da yā üçinde kâfiye ola. **kıf'a** iki beytden toğuz beyte varıncaya dek ebyāta dirler ve ol mışrā'da kâfiye olmaya. **murabba'** dört köşeli dimekdür ve ıstılâhda şol şîre dirler ki bir mışrā' dördte bir kere gele. [90b] **muħammes ve müseddes** ve mā fevkahümā buña kıyās oluna. **kaşide** koğuz beytden ziyāde olup bir kâfiye üzerine olan ebyāta dirler. **gazel** beş beyte dirler ve toğuz beyte dirler ki anda medħ ola. **maṭla'** gazelüñ evvel beytine dirler. **tāc beyt** şāiriñ adı zıkr olundukdan soñra gelen beytdür. **kāfiye**²³ şîriñ āħırı kankı harf üzerine binā olunursa aña dirler. **redif** kâfiyeden soñra gelen mükerrer lafza dirler. **ihām** lûgatda gümāna bırakmağa dirler ve ıstılâhda oldur ki bir lafzıñ iki ma'nāsı olup biri karīb ve biri ba'īd olup ba'īdi murād ola ve hem şöyle ma'lūm ola ki mışrā'-ı evveliñ evvel cüz'ine *şadr* dirler ve āħır mışrā'ıñ evvel cüz'ine *ibtidā'* ve şadrıñ āħırına *'arūz* ve ibtidānıñ āħırına *zarb* ve *'acuz* ve *kāfiye* dirler ve ortalarına *haşv* dirler. meselen beyt

Dimişlerdür işit pend-i güzini

Eri aratmaz illā hem-nişini.

medħ her bir kişiyi ögmege dirler **hicv** bunuñ 'aksidür. **mersiye** ölü medħin itmege dirler. **terceme** 'Arabiden yā Fārsiden Türkiye döndürmege dirler ammā 'āmdur. **naẓire** bir kişiniñ şîri kâfiyesinde ol kişiniñ kaşıdların ber-'āret getürüp [91a] şîr itmege dirler. **naķıza** bir gayrıñ şîri kâfiyesinde anuñ kaşdınuñ 'aksiyle şîr itmege dirler. **terci'** lûgatde avāz döndürmege dirler. ıstılâhda üç beyte yā beş yā yedi beyte dirler ki mābeynlerinde bir beyt-i mükerrer ola ki aña terci' dirler. **musammaṭ** oldur ki beyti dört baħş ideler üç baħşında kâfiye getürürler dördüncide aşl-ı kâfiyeyi getürürler şîriñ bināsı ol kâfiye iledür. mişālî

Pür-ħūn olaldan gözlerüm

Gül-gūn olupdur yüzlerüm

Rengin olupdur sözlerüm

La'lüne iy yāķūt-leb

muvaşşah lûgatde müzeyyene dirler ıstılâhda şol şîre dirler ki bir beytiñ yā bir mışrā'ınıñ evvelinden ortasından bir harf alıcağ bir ādem adı çıka. **müstezād** şol şîre dirler ki her mışrā'ında ziyādesi ola evvel ziyāde dağı kâfiye düşe yāħud redif vāķi' ola. mişālî

Fāşıla-i Kübrā

²² Bi-fethi'l-ħā'i ve kesri'ş-şādi ve teşdidi'l-yā'i *ħayası çıķmış kişi* menzū'u'l-ħaşıyyeti gibi. **Āħiri**

²³ Kâfiye: Ve hiye min āħiri müteharriken fil-beyti ilā evveli sākinü (...) me'al-müteharrikü ellezî kable's-sākini hāzā müzehhebü'l-ħalili ve (...) gayra āħiri kelimetin fi'l-beyti. **Ĥālid-i Ezheri ale't-tavzih fi Baħşi'l-İsm.**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

ʔn kîst ki takrîr-i kuned hâl-i gedârâ
 Der- hazreti şâhî
 Ez-nağme-i bülbül çi haber-peyk şapârâ
 Cez nâle-i vâhî
 Her çendînem der-ğor dergâh-ı selâîñ
 Nevmîdenîm hem
 Ez-râh-ı terağğum binevâzend gedârâ
 Gâhî binigâhî.

dîger

Reftem be-ğabîb guftmiş bîmârem
 Zevâl-i şeb tâ be-seher bîdârem
 Dermânem çîst
 Be-nîzam çü çabîb girift ü guft ez-ser
 Cez ıışğ nedârî marazî bîdârem
 Mağbûb-ı tû kîst

[91b] Reftem ber-yâr u guftmiş dil-dârem
 Dâğî zi-ğam-ı ıışğ-ı tû der-dildârem
 Der-man nigârîst
 Güftâr-ı tû güdâm-ı der-mendî çi ki
 Ser ıaşığ çün der selâsil dârem
 Gû nâm-ı tû çîst

luğaz oldur ki bir nesnenüñ evşâfî zîkr olunup müsemması murâd ola.²⁴ mişâli

²⁴ **Luğaz-ı çadır**

Ol nedür kim ism-i anîñ çârdur
 Harfîni anîñ kaçan itsîñ şumâr. **Murâd lafz-ı dâldur.**
 Ol çehârîñ ger giderseñ birisin
 Yine yirinde çalur anîñ çehâr **Murâd lafz-ı dâl ü râdur.**
 Bu kez ol çehârîñ giderseñ ikisin
 Yine yirinde çalur anîñ çehâr. **Murâd lafz-ı cîm ü elif ü râdur.**
 Ol çehârüñ ger giderseñ üçüni
 Yine yirinde çalur anîñ çehâr
 Bu kez ol çârîñ giderseñ dördüni
 Yine çalur yirinde anîñ çehâr. **Murâd lafz-ı dâldur bi-hisâb-ı ebced**
Luğaz-ı mey
 Hamîruñ kim yirse içi yağın
 Yidürürler aña baş ayagın.

Bir gümüş ne al'adur maħbūs olupdur anda āb

Geldi zerrin ōpıla feth itdi anı āftāb

dīger

Ol nedür kim yodur ziħnimde cān

arını ii otolu yılan ıyan

Dili yodur yetmiş iki dil bilür

Başını kesecegiz söyler 'ayān.

mu'ammā beyte dirler ki anda ad gizlenmiş ola ā'ideler ile fikr ile ıa.²⁵ meşelen

²⁵ *Yūsuf*

Her kim bu ismi ıarursa tamām

Ol şeh olsun ben aña kemter gulām

İki cīm ü iki lām u iki a

İki mīm ile daħı olur tamām.

Be-nām-ı 'Alī

Mīm ve enā bi-yefken ez-'Arabī

Tā bedānī be-nām-ı ān elebī.

Yūsuf

Bi-aı 'ı-ı ādem hüsn-i avvā

Murādem ez-tu ud alb-i fesevvā.

asīn - atf

uz ismen min esāmīl-mevti ve valub

Vahaf zālikel-malūbi atmen. *Yekūnū aban*

Vagar zāliket-taıfı vec'al

Limen abbetihe min addehu ismen.

'Alī

Selam virdüm abībe ordum adın

'Aleyke aldı didi sinden geesin

Anıñ kim nürdur cism-i laıfı

Dil-i dā'idedür ism-i erīfı.

Be-nām-ı üsām

Ez-üs-n-i bī-ad tuvāy nāzenin emā'il

'Ail-i udest Mecnūn-ı mabūn udest 'āil.

Be-nām-ı 'Ömer

Yarım a üstine bir göz komılar

Anı bir dilberin adı dimiler.

Allāh

Lāle zāmnında elf-ve ol Ead gönölümdedir

İsmi ni eyle rem alb ile lādan muttaıl.

Be-nām-ı Muammed

Zülf ü azı evına ben ol abīb-i azretiñ

alb ile *ā mīm* okurken leb ile atm eyle rem.

Muammā Der-İsm-i Muammed

Hāzel-yemīnū min-mīmi ve lā-tenıtu 'alā-emrī

Vemzecühü yekūn ismen limen kāne bihi farī. *Min-keleāmi (...)*

Be-nām-ı Muammed

Der-maal dīdem zenīrā pāy-ı ü ber-dātem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Üç otuzla bir otuz bir ad olur

Bu mu'ammâyı bilen üstâd olur

dîger

Ço etmek üstüne bir pâre balı

Biline bu mu'ammânın hayâli

mu'ammâ bilmekligiñ **tarîkı** çokdur gâhî luğat-i 'Arabîsi murâd olur gâh Fârsîsi. 'aded-i ħurûfıla bilinür ve gâh maqlûb oğurlar isim çıkar ve gâhî taşhîf iderler ya'nî noktaluyı noktasız ve noktasızı noktalı. ve gâh göz aňarlar 'ayn murâd olur ve zülf zıkr iderler cîm murâd iderler ve leb aňarlar dâl murâd iderler ve ağız aňarlar mîm murâd olur. ve kıadd zıkr iderler elif maqsûd olur ve diş aňarlar sîn murâd olur veş 'alâ-hâzâ. **taqtî'** luğatde pâre pâre itme dirler ıstılâh-ı 'arûzda [92a] eczâ-ı şî'ri eczâ-ı 'arûza berâber itme dirler. meşelen baħr-ı hezec mışrâ'

Ruħ-ı rengîn-i ü hercâ siħr bâşed gül-i ra'nâ

taqtî' Ruħ-ı rengî (mefâ'ilün) n-i ü hercâ (mefâ'ilün) siħr bâşed (mefâ'ilün) gül-i ra'nâ (mefâ'ilün). baħr-ı recez mışrâ'

Tâ key ğam-ı dil guftem der-ħâne bâ dîvârhâ.

taqtî' Tâ key ğamı (müstef'ilün) dil-i guftnim (müstef'ilün) der-ħâne bâ (müstef'ilün) dîvârhâ (müstef'ilün). Baħr-ı remel mışrâ'

Şekl-i dil-berden ki tû vâri nebâşed dil-berîrâ.

taqtî' Şekl-i dil-ber (fâ'ilâtün) den ki tûvâ (fâ'ilâtün) rî nebâşed (fâ'ilâtün) dilberîrâ (fâ'ilâtün). ħâşıl-ı kelâm taqtî'de itibâr lafzadur kitâbete degüldür. çok ħarf kitâbetde olur telaffuzda olmaz pes taqtî'a gelmez. meşelen *sultân u insân* kitâbetde elif iledür taqtî'de elif ħisâba gelmez ve ħarf mişdür kitâbetde bir yazılır taqtî'de iki ħarf itibâr olunur. ammâ *nâr u cân u dost* bir müteħarrik ve iki sâkin veyâ bir müteħarrik üç sâkin bir ħarf şayıdur gafler olınmaya. nazm

Gel imdi 'aqlı ğavvâş it eyâ 'ilm ü hüner-ber

'Arûz-ı baħre sen talup çıkarğıl dürrile gevher.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Buñ dirler hezec-sâlim gönülde tüt eyâ server.

teşbîhât ay u gün ve şems ü nür ve gül ü lâle ve semen ü ergavân zıkr ideler maħbûbuñ yüzi murâd ola. ve cennet ü ravza ve gülistân u gülşen [92b] ve bâğ u bustân ve irem aňalar ħüsn murâd ola. zulmet [ü] gice ve kıadr ü berât ve sünbül ü misk ve ğâliye vü nâfe aňalar şacı murâd ola. ve dürr ü güher ve nazm u necm ü süreyyâ aňalar dişi murâd ola. ve serv ü çenâr ve sidre vü muntehâ ve tûbâ vü 'ar'ar ve elif aňalar boy murâd ola. ve oğ u tiğ ve ħançer ü peykân aňalar kirpigi murâd ola. ve nokta vü zerre ve çeşme-i ħayvân ve ğuş u sükker ve ħâtem ü piste ve dürc ü şadef aňalar ağız murâd ola. ve fitne vü nergis ve mestân u bîmâr ve câzû vü ħunî ve ħarâmî vü ğazal dirler gözi murâd olur. ve her ne kim bunlara beñzer ne var ise hep bunlara teşbîhât dirler ve

Nâ-gehân şaħşî ber-âmed guft hey hey ber-medâr.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

isti'āre daḥı dirler. **tecnīsāt** tecnīs luġatde mānend kıлмаġa dirler ve ıřılıāḥda iki lafz daḥı ziyāde birbirine muṭābık olup ammā ma'nāları muġāyir olmaġa dirler. tecnīs-i tām řan'atı budur ki neşrde veyā nazmda iki gelme ya daḥa ziyāde ola söylemede ve yazmada ve 'aded ü ħurūfda ve ħarekāt ü sekānetde ikisi berāber ola. miřāli Ķur'ān-ı Kerimde

ve yevme teķūmūs-sā'atü yuķsimul-mücrimüne mā lebiřü ġayra sā'atün.

neşr-i 'Arabī

ḥuluvvur-rāḥatu fī-ḥuluvvir-rāḥati.

dīġer

El-mer'etūs-salıřatü ḥayyetü tis'ī mā-dāmet ḥayyete tis'ī.

neşr-i Pārsī

Çendān biḥūrket zebān dāred.

Çendān meḥūrket ziyān dāred

nażm

Germ-i sibāġ-ārem germ būd germ biḥūred

Bigūř her ki biguřtem germ biguř germ

[93a] nażm

Āḥiret devletlerini dūnyadan kaçan bulur

Yol koyup nefse evin menzilin kaçan bulur

dīġer

Kemāl ehli bulur her yerde yerin

Kemāliñ yoġısa her yerde yerin

dīġer

Şehā itmek gerek ḥayrı yerine

Yerine itmeseñ ḥayrı yerine

dīġer

Düşürmek isterimiş beni düşmen

'İnāyet eylerise dost düşmen

tecnīs-i nākıř řan'atı tecnīs-i tāmde olan gibidür. ammā ħarekātde muḥtelif ola. miřāli ḥadıř-i řerifde kıle Rasūlullāhi řallāllāhu 'aleyhi ve selem allāḥümme ḥussinnet ḥalkī feḥassin ḥulķi.

neşr-i 'Arabî cübbetü'l-bürd cennetü'l-berd. dîger ekâbir-i ulyâdan biri buyurmuş el-cevâdü muhtekiru terrin lâ-muhtekiru bürrin.

neşr-i Pârsî

Belâ gezîde vü püşt dost güzîde.

nazm

Ber-esb-i sa'âdet süvârî vü dârî

Be-dest enderan-vâr sa'âdet-i süvârî vü dârî

Be-dest enderân-vâr sa'âdet-i süvârî

Dehânet buved dürc-i yâkût hest

Besî dürr-i meknun der-an dürc derc

tecnis-i zâ'id şan'atı oldur ki zıkr olındı ammâ âhırında bir harf ziyâde ola. buña tecnis-i müzeyyel dağı dırler. ya'nî enikli dimek olur. mişâl neşr-i 'Arabî

Hüve hâmin hâmilün lâ 'ıyâ'e illâ mür.

Ve kâfin kâfilun bi-meşâlihil-cumhür

neşr-i Pârsî

Müy-ı siyâh terâş şeb şebe

nazm

Der-hasret-i ruhsâr-ı tû ârî zibâ-rüy

Ez-nâle çü nâle keştem ü ez-müye çü müy

[93b] **tecnis-i mürekkeb** şan'atı iki harf mürekkeb olup bir harf gibi ola ve ya bir taraf müfred ola ammâ ma'nâ muğâyir ola. bu dağı iki dürlüdür. biri hatda ve lafızda bir birine müşâbih ola ve ya biri hatda muhtelif ola mefrûk dağı dırler. mişâl neşr-i Pârsî

Nâzendeem der-râh-ı mihr-i tû nâzendeem

dîger

Ber encâm-nişin barân câme-nişin

dîger

cennet yehâ nemî dehed yehâne mî dehed eger nemî kunım in kâr nemî kunım.

nazm

Zihî mihr-i raht-râ germ-i bazar-ı men âzürdezâ ez-luţf-ı bazar. (Hazret-i Mevlevî)

Pes tınâb ender-gülü vü tâc-dâr.

Be-rüy enbühî ki inek tâcdâr

tecñis-i mükerrer şan'atı oldur ki tekrār ola ve lafz-ı evvelde harf ziyāde olursa cā'izdür ve hem biri biri yanında ola ma'nā muğāyir ola. buña müredded ve müzdevic dağı dirlir. neşr-i 'Arabī men talebe şey'en ve cedde vecede ve men çara'a bāben ve lecce velece. diğir en-nebīzū bi-ğayri'l-ğammī ğammūn ve bi-ğayri'd-desemū semmūn. neşr-i Pārsī fūlān nizā vū zārest. nazm

Çü çeşm-i turā hest bī-kār-ı kār
Būd cān-ı men zān dil-i āzār-ı zār

Ġazab-nāk olma mażlūmı esirge
Ziyān kabına eyler şarp sirke

tecñis-i muṭarraf şan'atı iki lafz-ı mütecānis olup cümle aḥvāle illā āḥır harfī muğāyir ola. mişāl ḥadīş-i şerīfde kāle'n-Nebiyyū 'aleyhi's-selām el-ḥaylū ma'kūdūn bi-nevāşīha'l-ḥayr. diğir el-ḥā'inū ḥā'ifūn [94a] neşr-i Pārsī dil-i kerīm ez-āzār āzād bāşed. **tecñis-i ḥaṭ** şan'atı oldur ki iki lafz-ı mütecānis ḥaṭda bir ola ammā lafzda muğāyir ola. buña muzāri' ve müşākil dağı dirlir. mişāl Qur'ān-ı Kerīimde ve hum yaḥşebūne ennehūm yuḥşinūne şun'ā. ve[llezī]²⁶ hüve yuṭ'imunī ve yeşķīn ve izā meriztū fehüve yeşķīn. ve kāle Fāhru'l-'ālem aleyhis-selām 'aleyke minel-ye'si minen-nās. neşr-i 'Arabī ḥulu'r-rāḥatū fi ḥuluvvi'r-rāḥati. diğir ni'men-nesebu en-nüşüb. ve diğir el-mecālisū aḥillāhā aḥillāhā. diğir küllū melḥūfun-ileyh çarārahu velideyhi Qur'ān. Fārsī şeb-i tārik ve rāh-ı yārek.

nazm

Naşş-ı 'ibādet er çı bi-şūret līkin be-nokṭa-i zi-'ibādet ziyādest

nazm

Çün mevt-i veled olur imiş bā'ış-i raḥmet
Şabr eyle aña gerçi gelür nefsiñe zaḥmet

nazm

Genc-i kārūnı virirseñ birine
Bir pulum yoğ diyü girü yirine

tarşī' luğatde cevāhiri bir nesneniñ üzerine biriktirmege dirlir ve işılāḥda beytiñ ya neşriñ elfāzı bir birine kāfiye olmağa dirlir. meşelen

Ey felekrā hevā-yı kadr-i tūyār
Vey melekrā şenā-yı şadr-ı tū kār
Ey Sikender-der Süleymān şaṭvet u Dārāb-dār
Vey ğazanfer-fer Nerīman-rütbet ü şöhret-vār

²⁶ Bu ayette yer alan bu kelime metinde geçmemektedir.

maqlûb oldur ki bir lafzı ħurûfuñ taqđîmi ve te'ĥîri ile oқыyalar. evvelki gibi ola ol dağı dört kısmıdur maqlûb-ı ba'z [94b] maqlûb-ı kül maqlûb-ı mücennaĥ maqlûb-ı mestûy. mişâl Qur'an-ı Mecîdde küllün fı felekin. neşr-i 'Arabî

meveddetehu nedûmün.

neşr-i Fârsî

Dârem heme murâdem.

naẓm

Râmişem dermân-ı derdem kird-yâr

Rây-ver kim derd-i nâ-merdem şumâr

tezâd biri biriniñ zıddı olan lafzları getürmege dirler.

naẓm

Olur olmaz kişiniñ minnetine

Piyâde yürürem binmem atına

Añlıyana yer ü gök tolu sebağ

İy gözüm egri degül sen toğrı bağ

ıştikâk oldur ki lafızları ve ĥarfleri birbirine müteĥârib ve mütecânis ola. Qur'an-ı 'Azîmde ve ĥadış-i şerîfde çok vâki' olur. mişâl yâ esefâ 'alâ-Yûsuf. dağı ve eslemtü me'a-süleymâne lillâhi rabbil-'âlemîn. dağı ve cenâl-cenneteyni dâñ. ve ĥadış-i şerîfde mişâli ez-zülmü zülümâtü yevmel-kıyâmeti. **iscâ'** üç kısmıdur sec'-i mütevâzî sec'-i mütevâzin sec'-i muţarraf. seci'-i mütevâzî oldur ki âĥırda olan kelime vezinde ve 'aded-i ĥurûfda ve ĥarf-i revîde müttefiğ olalar. Qur'an-ı 'Azîmde mişâli fihâ sururun merfû'atün ve ekvâbün mevzû'atün. ĥadış-i şerîfde mişâli allâhümme i'ti lil-münfiği ĥalefen ve lil-mümessiki telefen. neşr-i 'Arabî fülânün ebradü minel-berdi fı-zemenil-vürü. neşr-i Fârsî küfrî bâhte ve esb tâhte. **seci'-i mütevâzin** oldur ki kelimeleriñ ĥarfî bir birine muvâfiğ ola ammâ [95a] ammâ ĥarf-i revî muĥâlif ola. Qur'an-ı 'Azîmde mişâli ve âteynâhüme'l-kitâbe'l-müstebîn ve hedeynâhüma's-şırâtal-mustaĥîm. **sec'-i muţarraf** oldur ki kelimeleri ĥarf-i revîde müttefiğ ola ammâ vezinde ve 'aded-i ĥurûfda muĥâlif ola. Qur'an-ı Mecîdde mişâli mâ leküm lâ tercüne lillâhi ve ĥarâ. ve ĥad ĥaleğaküm eţvârâ. neşr-i Fârsî fulân-râ kerem bisyârest ve hüner bî-şumâr. ĥayrul-kelâm mâ ĥalle ve dalle. el-cür'atü tedüllü 'alel-ğadır. vallâhi 'alâ-küllü şey'in ĥadır. ni'mel-mevlâ ve ni'men-naşîr. mim.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

KAYNAKÇA

- ALPARSLAN, Ali, *Manzum Lûgatler ve Tuhfe-i Vehbî'nin Alfabetik Tertibi*, (Mezuniyet Tezi), İstanbul 1946-1947.
- CANPOLAT, Mustafa, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, TDK Yay., Ankara 1982.
- CENGİZ, Halil Erdoğan, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı 2-Divan Şiiri)*, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s.291-429.
- ÇINAR, Bekir, *Miftâh-ı Lisân Manzum Türkçe-Fransızca Sözlük*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- ÇIPAN, Mustafa, *Muğlalı Şâhidî Dede (Hayatı-Sanatı-Eserleri)*, Nur Basımevi, Konya, tarihsiz.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, "Divan Şiiri", *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı 2-Divan Şiiri)*, S.415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s.1-77
- DAVUDOĞLU, Ahmet, *Kurân-ı Kerim ve İzahlı Meâlî (Türkçe Anlamı)*, Çile Yayınevi, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 23.Baskı, Ankara 2006.
- DİLÇİN Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000 Ankara.
- ERDEM, Mehmet Dursun, "Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Lugât-ı Sıbyân Yazması", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, Yıl 9, S. 104-105, Ağustos-Eylül 2005, s. 178-189.
- GÜLHAN, Abdülkerim, "Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil ve Üslûp Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa.
- GÜMÜŞ, Zehra, "Pîrî-Paşazâde Mehmed b. Abdü'l-bâkî El-Cemâlî'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: Tuhfe-i Mîr", *Turkish Studies*, S. 5, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 1, Yaz 2007, s. 296-312.
- İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi, *Muğlalı Şâhidî İbrâhim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla 2005.
- İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yayınları, 1.Baskı, Ekim 1994, İstanbul.
- İSEN, Mustafa v.d, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Genişletilmiş 3.Baskı, Ankara 2005.
- KARABEY, Turgut- KÜLEKÇİ, Numan, *Sünbülzâde Vehbî, Tuhfe (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, Erzurum 1990.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzî", *Millî Kültür*, S. 74, Temmuz 1990, s. 60-61.
- KARTAL, Ahmet, *Tuhfe-i Remzî*, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- KILIÇ, Atabey, *Bosnavî Mehmed Necip, Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye-yetü'l-İhvân (İnceleme-Metin)*, Laçın Yayınevi, Kayseri 2007.
- KILIÇ, Atabey, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007.

- KILIÇ, Atabey, *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî, Tuhfe-i Şâhidî, Sübha-i Sıbyân*, Laçın Yay., Kayseri 2007.
- KILIÇ, Atabey, *Mustafâ Bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Laçın Yay., Kayseri 2001.
- KILIÇ, Atabey - Gümüş, Zehra, "Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2095'te Kayıtlı Mevlevî Mecmuası Hakkında", Atabey Kılıç, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 211-228
- KILIÇ, Atabey, "Denizlili Mustafa b. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin" *Turkish Studies*, s.5, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 1, Yaz 2007, s. 340-348.
- KILIÇ, Atabey, "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği Ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân" *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (Yayına Hazırlayanlar: Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M.Emin Karahan) Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Şanlıurfa 2006., s. 186-189.
- KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlüklerimizden Manzûme-i Keskin" *Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat Ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 12-13 Nisan 2001, Bildiriler, C.1, Kayseri 2001, s. 441-447.
- KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlüklerimizden Manzûme-i Keskin", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 229-233.
- KILIÇ, Atabey, "Mevlânâ Müzesi Kitaplığı 4026'da Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmûası Hakkında", *Mevlânâ, Mesnevî, Mevlevîhaneler Sempozyumu*, 30 Eylül - 01 Ekim 2006 Manisa. (Yayına Hazırlayan: Mehmet Veysi Dörtbudak), Manisa 2006, s. 161-170.
- KILIÇ, Atabey, "Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 977'de Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmuası Hakkında", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007 Erzurum.
- KILIÇ, Atabey, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân-1 (İnceleme)" *Turkish Studies*, S. 2, Ekim-Kasım-Aralık 2006, s. 81-100.
- KILIÇ, Atabey, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân -2- (Metin)", *Turkish Studies*, S. 3, Kış 2007, s. 29-71.
- KILIÇ, Atabey, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, S.6, Tunca Kortantamer Özel Sayısı 2, Güz 2007, s. 516-548.
- KILIÇ, Atabey, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies*, C. 1, S.4, Bahar 2007, s.410-475.
- KILIÇ, Atabey; "Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi "Hediyetü'l-İhvân" Celal Bayar Üniversitesi "II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi", 11-12-13 Kasım 2005 Manisa.
- KIRBIYIK, Mehmet, "Miftâh-ı Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, 2002, s. 184-200.
- KIRBIYIK, Mehmet, *Yûsuf Hâlis- Miftâh-ı Lisân Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük*, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2007.
- KUDRET, Cevdet, *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1980, c.1.
- KUT, Günay, "Mecmualar", *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1986, s. 170.

-
- KÜLEKÇİ, Numan, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Akçağ, Şubat 1995, Ankara.
- ONAY, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992.
- ÖZ, Yusuf, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1999.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.